

Some aspects of consumer rights protection in Ukraine by state authorities

Окремі аспекти захисту прав споживачів в Україні державними органами

Halyna Yanovytska

Ключові слова:

споживач, споживчі товариства, захист, якість товару, стандартизація.

Key words:

consumer, consumer societies, protection, quality of goods, standardization.

Постановка проблеми. Розвиток законодавства України про захист прав споживачів розпочався з прийняттям Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет України¹, яка заклала основоположні принципи побудови незалежної Української держави, її соціально-економічної та правової системи. Водночас Постановою Верховної Ради України «Про реалізацію Закону «Про економічну самостійність Української РСР»² Раді Міністрів України було дано завдання підготувати проекти законодавчих актів про власність, землю, підприємництво, підприємства, господарські товариства, а також про захист прав споживачів. Базою закріплення споживчих прав став прийнятий 12 травня 1991 р. Верховною Радою України Закон «Про захист прав споживачів»³, який закріпив основні права та обов'язки споживачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу проблем захисту прав споживачів присвячені праці Ю.В. Білоусова, Л.М. Іваненко, Т.О. Кагал, Ю. Павликовського, О.П. Письменної, А.В. Рабінович, О.Ю. Черняк, О.М. Язвінської, В.Ф. Яковлевої.

Метою статті є аналіз змісту правовідносин за участю споживачів, основних напрямів діяльності споживчих державних структур.

Виклад основного матеріалу. В умовах жорсткої конкуренції суб'єктів господарювання саме споживач є найбільш незахищеною стороною. Невипадково вже 12 травня 1991 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про захист прав споживачів», який ознаменував нові принципи підходи до врегулювання відносин за участю громадян-покупців, замовників товарів, робіт та послуг. Прийняття Закону «Про захист прав споживачів» та інших законодавчих актів знаменувало появу в Україні нового правового регулювання, яке виявилось у створенні фактично правового інституту споживчого права. Наступним етапом розвитку законодавства України у сфері захисту прав споживачів стало прийняття 28 червня 1996 р. Основного Закону – Конституції України. І з цього моменту права споживачів є одними з основних прав людини, які гарантовані Конституцією України (ст. 42).

Після прийняття Конституції України, де було задекларовано права споживача, і на виконання положень Закону України «Про захист прав споживачів» Україна прийняла цілу низку законодавчих актів, що регулюють відносини між споживачем, з одного боку, та виробником, виконавцем і продавцем, з іншого боку.

Історичні етапи становлення інституту прав споживачів в окремих країнах демонструють формування свідомості громадян та законослухняності підприємців. Прогресивні ідеї європейців часто поширювались серед населення нашої держави. Здебільшого це було лише «модно» і без економічної необхідності. Перше споживче товариство на теренах України під назвою «Харьковское потребительное общество» засновано 16 жовтня 1866 р. в Харкові. Товариство, створене зусиллями професорсько-викладацького

¹ Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.

² Про економічну самостійність України : Закон від 3 серпня 1990 р. № 142-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.

³ Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 р. (у ред. від 1 січня 2005 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 30. – Ст. 379.

складу Харківського університету Бекетова, Гордієнка, Гарніц-Гарніцкого та місцевої інтелігенції Козлова, Бриліантова і Балліна, розпочало відлік історії української споживчої кооперації. На жаль, це товариство проіснувало недовго, а саме до 1872 р.

Новим поштовхом для розвитку споживчої кооперації стало прийняття 13 травня 1897 р. Нормального (примірного) статуту споживчих товариства, який став першим законодавчим актом щодо правової бази споживчої кооперації Російської імперії.

Розвиток споживчої кооперації в період 1906–1914 рр. відбувався в умовах проведення столипінської аграрної реформи. Більшість дослідників кооперативного руху відзначала, що вона позитивно позначилась на розвитку кооперативного руху, зокрема споживчої кооперації. Протягом 1906–1914 рр. споживча кооперація привертає все більшу увагу земських установ регіону, які вбачають в ній один із засобів покращення матеріального становища простого народу.

Період Першої світової війни був важким етапом в розвитку всього Лівобережного регіону України і водночас успішним етапом в розвитку споживчої кооперації. Вона набрала національного характеру. У 1917–1918 рр. зросли міські споживчі товариства⁴.

Найбільшою була Полтавська спілка споживчих товариств. Один зі шляхів поповнення товарного дефіциту і зменшення собівартості споживчих товарів Правління спілки бачило в розгортанні власного виробництва. Полтавська спілка була одним із найважливіших акціонерів великих підприємств кооперативних централей. Подібним центром споживчої кооперації на Чернігівщині був заснований у грудні 1917 р. Центральний Союз Кооперативів Чернігівської губернії, який об'єднав місцеві спілки та товариства різних видів. Серед значних спілок, спілок губернського масштабу слід також назвати «Одосоюз» в Одесі, Катеринославський Союз Споживчих Товариств, Херсонську, Кременчуцьку, Вінницьку та деякі інші спілки.

Важливою рисою діяльності споживчої кооперації Правобережної України стало намагання згуртувати діяльність різноманітних її форм у рамках крайових об'єднань. Виявом таких спроб стало утворення Київського союзу споживчих товариств. Хоча його діяльність врешті-решт завершилась невдало, вона мала низку позитивних моментів. Була проведена значна організаційна робота, яка згуртувала в регіоні низові кооперативні об'єднання, сприяла зростанню успіху цього виду кооперації і, зрештою, стала тим вагомим підґрунтям, на яке могла опертися діяльність українських державницьких сил у 1917–1920 рр.

На території Західної України, де панували Австро-Угорщина і Польща, споживчий рух мав більш виважений характер. За панування Австро-Угорщини в 1873 р. був прийнятий спеціальний кооперативний закон «Про заробково-господарські стоваришення». Відповідно до цього Закону всякий кооператив мусив мати письмову умову (контракт, статут), підписану його засновниками і зареєстровану в місцевому (краєвому чи окружному) ц. к. суді торговельному (п. п. 3, 7). У статуті мали бути зазначені назва та місцезнаходження товариства, рід його діяльності і ступінь відповідальності членів (обмежена або необмежена), крім того, відомості про його установчі збори та склад перших керівних органів. На голову кооперативу та його правління покладався обов'язок реєстрації статуту в суді. Членом «заробково-господарського стоваришення» міг бути кожен, хто «підпише декларацію і зложить уділ». Закон також забезпечував автономію кооперативу і забороняв втручання в його внутрішні справи сторонніх осіб та державних чиновників. Влада могла припинити діяльність товариства та притягнути до відповідальності його правління лише у разі порушення ними статутних норм та законів, зловживань керівництва та ведення незаконної політичної діяльності. Австрійське законодавство передбачало для кооперативів навіть низку пільг, зокрема звільнення від сплати податків. Уряд надавав кооперації також фінансову підтримку через її спілки та громадські організації і фонди.

Закон 1873 р. регламентував також діяльність кооперативних спілок, їх функції та права. Спілка повинна була допомагати розвитку товариств через «управильнення» їх діловодства, надання порад та рекомендацій Організаційного та господарського характеру і, звичайно, виконувати низку господарських функцій (закупівля гуртових партій товарів, збут продукції членів кооперативів тощо).

Першими свої кредитні та споживчі товариства в Західній Україні заклали поляки, які на той час були першими у господарському та політичному житті Галичини. У 1874 р. вони створили свою першу спілку «Zwłączek stowarzyszeri zarobkowych i gospodarczych» («Спілка заробіткових і господарських товариств») у

⁴ Сидорович О.С. Споживча кооперація на Лівобережній Україні в другій половині XIX ст. – на початку XX ст.: історичний аспект: [рукопис] / О.С. Сидорович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://studwood.ru/514368/istoriya/visnovki>.

Львові. У її складі були 51 кредитне та 7 торгівельно-промислових товариств. Метою останніх було «піднесення умов споживання шляхом освободження з-під товарової лихви і обманства наслідком фальшування засобів споживи і наслідком неретельної ваги і міри, які то обманства руйнують здоровля і добробут населення».

І попри свої благородні та корисні для населення наміри, перші споживчі товариства в Галичині успіху не мали. Найперше, засноване в Самборі в 1870 р., проіснувало лише шість років і було ліквідоване «зادля чинної організації управи і хибної калькуляції цін».

У тридцятих роках минулого століття, як описує Ю. Павликовський у своєму рефераті «Український споживач у містах західних земель і його роля в розвою народного господарства як основи фізичного й духовного відродження нації», приватних крамниць у Львові було 350. «Міське населення слушно бажало би в українській міській кооперації і в українськiм купецтві бачити фахову безпеку суспільних акцій українського народу»⁵. «Тому черговим економічно-суспільним і національним постулятом є організувати сили споживання українського споживача у містах біля української кооперації й українських споживчо-колоніальних фірм. Це буде перший ступінь до розбудови українського споживчого промислу і тривалий фундамент фінансування суспільної праці української нації»⁶.

Серйозну прогалину у регулюванні споживчих відносин мало радянське законодавство.

Зважаючи на потребу гармонізації вітчизняного законодавства з європейським і на виконання основних завдань, передбачених Концепцією розвитку технічного регулювання та споживчої політики на 2006–2010 рр., 1 грудня 2005 р. Верховна Рада України прийняла нову редакцію Закону України «Про захист прав споживачів». У Законі містяться правове регулювання нових форм торгівлі, реалізація положень деяких директив Євросоюзу тощо.

Невід'ємною частиною національного законодавства є Керівні принципи ООН, спрямовані на захист інтересів споживачів, у статті 1 яких відзначено, що споживачі здебільшого перебувають в неоднаковому становищі з позиції економічних умов, рівня освіти, купівельної спроможності. Саме тому ООН визначили Пріоритетні напрями (цілі) своєї діяльності у сфері захисту інтересів і прав споживачів. Однак за вказівкою Уряду вони повинні розробляти, закріплювати або продовжувати активну політику щодо захисту інтересів споживачів з урахуванням цих Принципів.

У Керівних принципах насамперед визначено необхідність задоволення таких потреб споживачів, як захист споживачів від завдання шкоди здоров'ю; право на безпеку і на високу якість споживчих товарів та послуг; сприяння економічним інтересам споживачів та захист цих інтересів; доступ споживача до відповідної інформації, необхідної для компетентного вибору відповідно до індивідуальних запитів та потреб; просвіта споживачів; вироблення системи розподілу основних споживчих товарів та послуг (особливо у сільській місцевості); наявність ефективних процедур розгляду скарг та отримання компенсації; право на здорове навколишнє середовище; право на висловлення своїх інтересів.

Розглянемо реалізацію положень Принципів через призму національного законодавства.

Закон України «Про захист прав споживачів» містить цілу систему привілейованих способів захисту прав громадян-споживачів, які полягають у встановленні, крім звичайних, ще додаткових гарантій реалізації споживачами своїх прав та обов'язків. Закон став підставою для переходу від «непрямого» захисту споживача в межах охорони загальних умов ринкового обміну і на підставі цивільного законодавства. Крім того, він спричинив появу в Україні нового концептуального поняття «право споживання», в якому містяться і результат, й інструмент здійснення нової охоронної функції держави і права. Законодавство трактує «споживача» не лише як учасника господарського обігу, але й як суб'єкта спеціального юридичного захисту⁷. В спеціальній літературі часто використовується поняття «споживчі права». Так, О.П. Письменна зазначає, що це – передбачені законодавством можливості, спрямовані на задоволення охоронюваних законом інтересів споживачів шляхом заявлення вимог до зобов'язаних осіб⁸. На думку А.В. Рабінович, соціально-природне (загальносоціальне) споживче право людини – це зумовлена рівнем розвитку суспіль-

⁵ Павликовський Ю. Український споживач у містах західних земель і його роля в розвою народного господарства як основи фізичного й духовного відродження нації / Ю. Павликовський. – Львів : Діло ; Ринок. – Ч. 10. – С. 8.

⁶ Павликовський Ю. Український споживач у містах західних земель і його роля в розвою народного господарства як основи фізичного й духовного відродження нації / Ю. Павликовський. – Львів : Діло ; Ринок. – Ч. 10. – С. 13.

⁷ Захист прав споживачів : [навч. посіб.] / [Н.Г. Салухіна, О.М. Язвінська, О.І. Башкатова]. – К. : МАУП, 2007. – 315 с.

⁸ Письменна О.П. Правовідносини, що виникають у зв'язку з порушенням прав споживачів внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг) : дис. ... канд. юрид. наук / О.П. Письменна – К., 2006. – 200 с.

ства можливість людини задовольняти свої біологічні, соціальні, духовні та інші потреби, які відповідають достатньому життєвому рівню для неї та її сім'ї, через посередництво споживання матеріальних та інших благ, а також вдаватись до охорони і захисту такої діяльності⁹.

Ю.В. Білоусов, О.Ю. Черняк розглядають право споживача як елемент його правового статусу, а також визначають як закріплену за споживачем та забезпечену покладенням обов'язків на третіх осіб міру можливої поведінки, спрямовану на використання певних благ для задоволення особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника¹⁰.

Загалом, незважаючи на окремі незначні розбіжності, ці та інші поняття визначають три елементи суб'єктивного цивільного права і дають можливість усвідомити законодавчий перелік прав споживачів. Стаття 4 Закону України «Про захист прав споживачів» виокремлює такі права споживачів: 1) право на захист своїх прав державою; 2) право на належну якість продукції та обслуговування; 3) право на безпеку продукції; 4) право на необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію про продукцію, її кількість, якість, асортимент, а також про її виробника (виконавця, продавця); 5) право на відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої внаслідок недоліків продукції (дефекту в продукції), відповідно до закону; 6) право на звернення до суду та інших уповноважених державних органів за захистом порушених прав; 7) право на об'єднання в громадські організації споживачів (об'єднання споживачів).

Це загальні права, якими наділено споживача. Решта прав є спеціальними і виникають у разі договірних чи не договірних правовідносин. Повертаючись до міжнародного законодавства, доречно підкреслити, що ЄС регулює лише окремі права споживачів у директивах або регламентах (щодо договірних відносин, безпеки та відповідальності за якість, реклами, туристичних та телекомунікаційних послуг, медицини тощо).

Національне законодавство визначає державний пріоритет захисту. Стаття 5 Закону містить положення, що держава забезпечує споживачам захист їх прав, дає можливість вільного вибору продукції, здобуття знань і кваліфікації, необхідних для прийняття самостійних рішень під час придбання та використання продукції відповідно до їх потреб, а також гарантує придбання або одержання продукції іншими законними способами в обсязі, що забезпечує рівень споживання, достатній для підтримання здоров'я і життєдіяльності.

Нині функції держави щодо захисту прав споживачів виконує Державна інспекція України з питань захисту прав споживачів. Нормативно закріплені основні завдання, відповідно до яких Держспоживінспекція України: 1) здійснює державний контроль за дотриманням законодавства про захист прав споживачів; 2) здійснює в межах своєї компетенції контроль за дотриманням законодавства про рекламу; 3) здійснює державний ринковий нагляд у межах сфери своєї відповідальності; 4) здійснює в межах своєї компетенції державний нагляд за дотриманням технічних регламентів, стандартів, норм і правил; 5) вживає в межах своєї компетенції заходів із виробництва та поширення соціальної реклами; 6) забезпечує міжнародне співробітництво в межах своїх повноважень, бере участь у роботі відповідних міжнародних організацій; 7) бере участь у підготовці міжнародних договорів України, готує пропозиції щодо укладення, денонсації таких договорів, у межах своєї компетенції укладає міжнародні договори України та забезпечує виконання зобов'язань України за міжнародними договорами з питань, що належать до відання Держспоживінспекції України; 8) представляє Кабінет Міністрів України за його дорученням в міжнародних організаціях та під час укладення міжнародних договорів; 9) сприяє органам місцевого самоврядування у здійсненні ними повноважень щодо захисту прав споживачів; 10) сприяє створенню необхідних умов для навчання та набуття населенням правових знань у сфері захисту прав споживачів; 11) організовує надання споживачам консультацій з питань захисту їх прав; 12) надає методичну допомогу органам виконавчої влади з питань здійснення заходів щодо реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів; 13) сприяє реалізації в Україні Керівних принципів для захисту інтересів споживачів прийнятих Генеральною Асамблеєю ООН 9 квітня 1985 р.; 14) здійснює інші повноваження, визначені законами України та покладені на неї Президентом України.

Державну політику у сфері технічного регулювання, а саме стандартизації, метрології, сертифікації, оцінки (підтвердження) відповідності, управління якістю безпосередньо покладено на Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості (державне підприємство – ДП УкрНДНЦ).

⁹ Рабінович А.В. Право людини на гідний рівень споживання та юридичний механізм його забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук / А.В. Рабінович – О., 2007. – 120 с.

¹⁰ Білоусов Ю.В. Цивільно-правовий статус споживача: у контексті адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу : [монографія] / Ю.В. Білоусов, О.Ю. Черняк. – К. : Науково-дослідний інститут приватного права та підприємництва НАПрН України, 2010. – 238 с.

Основні напрями його діяльності такі:

- забезпечення функціонування та розвитку національної системи стандартизації; технічна перевірка проектів стандартів, гармонізація національних стандартів з міжнародними та європейськими, координація діяльності національних технічних комітетів стандартизації (ТК), консультації щодо маркування продукції;
- сертифікація продукції, послуг та систем управління;
- оцінка відповідності продукції технічним регламентам;
- підготовка та підвищення кваліфікації фахівців у сфері стандартизації, сертифікації, метрології та систем управління, підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації;
- ведення Національного фонду нормативних документів; забезпечення зберігання, обліку, актуалізації нормативних документів та доступ до них користувачів;
- підготування та видання нормативних документів, посібників, інформаційних покажчиків стандартів тощо;
- видання наукового фахового журналу «Стандартизація, сертифікація, якість».

Згідно з європейською практикою функції національного органу стандартизації покладено на інституцію, яка не є органом державної влади. Це сприятиме незалежності у прийнятті національним органом стандартизації рішень щодо прийняття та скасування державних стандартів з огляду на те, що, відповідно до Угоди про технічні бар'єри в торгівлі СОТ, стандарти визначаються як добровільні.

Саме у 1986 р. Міжнародною організацією зі стандартизації (ISO, 1946 р., м. Лондон) були сформульовані терміни щодо якості для всіх галузей бізнесу та промисловості. Організацією встановлено 15 тисяч міжнародних стандартів, що забезпечують сумісність виробничих процесів і технологій. Стандарти ISO сьогодні є уніфікованим механізмом для оцінки якості виробництва та управління у світовому співтоваристві. Вони застосовуються у всіх традиційних галузях (від сільського господарства і будівництва, виробництва побутових товарів і найскладнішого медичного обладнання до новітніх напрямів інформаційних технологій).

Завдання діяльності ISO полягає у сприянні розвитку стандартизації і суміжних видів діяльності у світі з метою забезпечення міжнародного обміну товарами і послугами, а також розвитку співробітництва в інтелектуальній, науково-технічній та економічній галузях. У процесі діяльності вдосконалено і саме поняття якості. Під якістю продукції потрібно розуміти сукупність властивостей і характеристик, які відображають рівень новизни, надійності, довговічності, економічності продукції і зумовлюють здатність її задовольняти відповідно до свого призначення потреби споживачів¹¹.

Для споживача питання якості є важливим. Вона має відповідати його власним потребам та не завдавати шкоди. Найважливішим критерієм якості продукції є її корисність, виражена в ступені придатності, а здатність продукції задовольняти відповідні потреби людей обумовлюється її властивостями, зокрема надійністю, довговічністю, ефективністю, які відповідають нормативним вимогам, плановим приписам і договорам.

Не менш важливими ознаками є безпечність, досконалість, екологічність, естетичність тощо.

Сьогодні успішні українські підприємства створили сучасні високотехнологічні виробничі системи, що дають змогу виробляти продукцію відповідно до міжнародних стандартів.

Закон України «Про стандартизацію» передбачає приведення національної системи стандартизації у відповідність до європейської моделі, а також враховує висновки проекту "Twinning" «Зміцнення стандартизації, ринкового нагляду, вимірювань та законодавчої метрології, оцінки відповідності та споживчої політики в Україні». З 2006 р. скасовано чинність більше 4 000 тисяч міждержавних стандартів (ГОСТ), що втратили актуальність. Якщо ГОСТ скасовано національним органом стандартизації, він вже не має статусу нормативного документа.

Висновки. На становлення та формування інституту захисту прав споживачів в Україні мали вагомий вплив процеси, що відбувались не тільки в Україні, але й за її межами. Кожен історичний етап «давав» позитивний урок для громадян у боротьбі за свої споживчі права.

Динаміка українського законодавства потребує врахування і міжнародного досвіду. Хоча міжнародні стандарти носять рекомендаційний характер, вони є прикладом світового технічного рівня і значною

¹¹ International Organization for Standardization // ISO andconsumers [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.iso.org/iso-and-consumers.html>.

мірою впливають на національні стандарти. Як наслідок, національна продукція, послуги має попит на міжнародному ринку. Саме стандартизація є одним з діючих засобів забезпечення високоякісною та конкурентоспроможною продукцією споживачів.

Анотація

Стаття присвячена окремим аспектам захисту споживчих прав в Україні. Проаналізовано міжнародне законодавство як джерело формування відносин у сфері захисту прав споживачів. Визначено окремі повноваження державних органів у споживчій сфері щодо безпеки, гарантій належної якості товарів (робіт, послуг).

Summary

The article is devoted to certain aspects of consumer rights protection in Ukraine. Analyzes the international legislation as a source of the formation of relations in the field of consumer rights protection. Determined certain powers of State authorities in the consumer sphere, concerning safety, guarantees of the proper quality of goods (works, services).

Використана література:

1. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
2. Про економічну самостійність України : Закон України від 3 серпня 1990 р. № 142-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
3. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 р. (у ред. від 1 січня 2005 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 30. – Ст. 379.
4. Сидорович О.С. Споживча кооперація на Лівобережній Україні в другій половині XIX ст. – на початку XX ст.: історичний аспект : [рукопис] / О.С. Сидорович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://studwood.ru/514368/istoriya/visnovki>.
5. Павликовський Ю. Український споживач у містах західних земель і його роля в розвою народного господарства як основи фізичного й духовного відродження нації / Ю. Павликовський. – Львів : Діло ; Ринок. – Ч. 10. – 14 с.
6. Захист прав споживачів : [навч. посіб.] / [Н.Г. Салухіна, О.М. Язвінська, О.І. Башкатова]. – К. : МАУП, 2007. – 380 с.
7. Письменна О.П. Правовідносини, що виникають у зв'язку з порушенням прав споживачів внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг) : дис. ... канд. юрид. наук / О.П. Письменна. – К., 2006. – 200 с.
8. Рабінович А.В. Право людини на гідний рівень споживання та юридичний механізм його забезпечення в Україні (загальнонотеретичне дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук / А.В. Рабінович. – О., 2007. – 120 с.
9. Білоусов Ю.В. Цивільно-правовий статус споживача: у контексті адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу : [монографія] / Ю.В. Білоусов, О.Ю. Черняк. – К. : Науково-дослідний інститут приватного права та підприємництва НАПрН України, 2010. – 238 с.
10. International Organization for Standardization // ISO and consumers [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.iso.org/iso-and-consumers.html>.

Галина Яновицька,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ